

Hlubinková, Zuzana

Stupňování adverbíí, zvláště ve východomoravských nářečích

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2004, vol. 53, iss. A52, pp. [109]-114

ISBN 80-210-3419-X

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101220>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZUZANA HLUBINKOVÁ

STUPŇOVÁNÍ ADVERBIÍ, ZVLÁŠTĚ VE VÝCHODOMORAVSKÝCH NÁŘEČÍCH

V našem příspěvku pracujeme s nářečním materiálem, který jsme získali ve druhé polovině osmdesátých let minulého století ve třinácti obcích na východní Moravě (Prostřední Bečva – na přiložených mapách pod zkratkou PeB, Juřinka – Juř, Lhota u Kelče – LhKč, Halenkov – Hal, Tmava – Trn, Študlov – Štu, Lhota – Lh, Bohuslavice nad Vlárí – BhVl, Popovice – Pop, Vřesovice – Vřes, Vnorovy – Vnor, Kobylí – Kob, Mikulčice – Mik). Do našeho výzkumu jsme nezahrnuli oblast tzv. kopaničářských nářečí (úzký pruh severovýchodně a východně od Strážnice), neboť jde o oblast nově kolonizovanou ze Slovenska. Na mapách jsou pro lepší orientaci vyznačena i některá města. Uvádíme je pod následujícími zkratkami v obdélnících (Bř – Břeclav, Hr – Hranice, Kr – Kroměříž, Ky – Kyjov, UH – Uherské Hradiště, VeM – Veselí nad Moravou, VK – Valašské Klobouky, VM – Valašské Meziříčí, Vs – Vsetín, Zl – Zlín).

Stupňování příslovcí je zvláštním druhem modifikace. Ve východomoravských nářečích se stupňují adverbia deadjektivní, a to pomocí formantů *-í, -ší, -ejšíl, -jejšíl-éjší, -ejl/-jejl/-éjl/-jéj, -š a -0*.

Příponu *-í* jsme zachytili pouze u adverbia *lechčí*. Advebiální základ končící na *-k* podléhá alternaci *k/č*.

Sufix *-ší* se připojuje především k základům zakončeným na *-h, -d* a *-ok*: *drašíl/drašíl/draščší, škareťší, širší* (základové *-ok* se odsouvá stejně jako u dalšího útvaru), *htipší, stapší*.

Další formace jsou utvořeny příponou *-ejšíl/-jejšíl-éjší*: *čistější, čerňejší, kyselejší, kyslejší; teplejší/tepljší* (varianta *-éjší* zaznamenána pouze v tomto jediném případě); *stabejší* (zde varianta *-jejší*). Poslední obměna se vyskytuje u základu, který končí na *retnici*. Všechny výše uvedené formy vznikly adverbializací komparativů příslušných adjektiv.

K dalším formantům, jimiž se tvoří druhý stupeň, patří *-ejl/-éj*: *teplej/teplěj, lachčej/lechčej/lechčej* (s alternací *k/č*), *dražej* (s alternací *h/ž*), *rychlěj, pomalěj, škareděj, tvrděj, tišěj, čistěj, nižej/nižěj* (odsunutí základového *-k-* spojeno s alternací *z/ž*), *chtadněj, klidněj, pozděj* *-jejl/-jéj*: *htúbjěj/htúbjejl/htíbjěj/htíbjej, stabjěj/stabjej, zdravjej* (výskyt této varianty jen u základů končících na labiálu)

-š: *hlůpš* (odsunutí základového -ok, základ končící na retnici)

U některých adverbii na *-el/-je*, jejichž druhý stupeň končí na *-ějl/-ej*, *-ejšíl/-ejšíl/-ější*, by bylo možno alternativně vyčlenit komparativní formanty *-j*, *-jší* (např. *čistě: čistěj // čistější; slabje: slabjěj/stabjej // slabjější*).

V nářečním materiálu se vyskytla forma i *dráž* s nulovým formantem a alternací *hlž*.

Superlativ se v nářečích na východní Moravě tvoří předponou *naj-/nej-*. Ta se připojuje ke komparativní formě (např. *najtíšej // nejtíšejší, najstapšl*). Jediným případem, kdy se předpona *naj-* pojí se základní podobou adverbia, je formace *najpjekně*.

Při nářečním výzkumu jsme zjistili tautonyma *drašíl/draššíl/drachší, dražěj, dráž* a *teplejšíl/teplější, teplěj/teplej*. Graficky je znázorňujeme na mapách č. 1 a 2. Mapa č. 2 registruje rovněž územní rozložení superlativní předpony *naj-* a její varianty *nej-*.

Mapa č. 1 je věnována komparativu příslovce *dráže*. Nejužívanější komparativní forma *draší* se vyskytuje v dolských nářečích, v jižní polovině Slovácka (též v Lh) a na severním Valašsku (ve variantě *drašší* ve Vnor a *drachší* na Meziříčsku). Zhruba ve střední části zkoumaného území se užívá komparativu *dráž* (SSJČ též *dráže*). Na východním okraji Valaška se objevuje forma *dražěj*.

Na mapě č. 2 zobrazujeme druhý stupeň adverbia *tepleji*. Největší územní rozšíření má komparativní forma *teplěj*. Byla zachycena na Slovácku (na Břeclavsku, Uherskobrodsku a Zlínsku v hláskové variantě *teplej* – SSJČ *tepleji*) a na Valašsku kromě severních oblastí a Kelečska, kde je forma *teplejšíl/teplější*. Obměna *teplejší* je rozšířena i v dolských nářečích.

Geografické zobrazení příslovce *tepleji* přináší i Český jazykový atlas 2 (dále jen ČJA, 1997, mapa č. 168, s. 378, 380, 382). Největší územní rozsah má varianta *teplejc*; zabírá v podstatě celá severočeská nářečí, dále středočeská nářečí téměř až k Roudnici a jihočeská nářečí s přilehlým jihozápadním cípem Moravy. Ze západočeských nářečí a ze zbývajících částí dialektů středočeských se dokládá adverbium *teplejš*, většinou v dubletě s variantou *teplejc* je doloženo také z Prachaticka a západního Doudlebska. Odděleně se vyskytuje rovněž v pásu, který se táhne od Zábřežska přes Prostějovsko ke Znojmu a Mikulovu. Do širokých severovýchodočeských okrajů se soustřeďuje varianta *teplej*, na ni na severozápadní Moravě navazuje forma se zdloženou samohláskou *teplěj*; ta zasahuje až na Brněnsko a Tišnovsko a odděleně se dokládá ze střední části východomoravských nářečí (zde místy i ve formě *teplej*). Pro zbývajících východomoravské dialekty, přilehlé okraje středomoravských nářečí a celé Slezsko je typická adverbializovaná forma *teplejší*. Pro Novoměstsko jsou charakteristická příslovce *teplejá* a *teplejác* a pro sousední areál mezi Třebíčí, Moravským Krumlovem a Brnem varianty *teplijá*, *teplijác* a *telijác*. Forma *teplějá* se objevuje místy mezi Brnem a Boskovicemi. Další varianty jsou ojedinělé, např. z Jihlavska se dokládá *teplejic*, ze Znojemska *teplějic* a ze střední části středomoravských dialektů *teplějš*. Pro Jablunkovsko je typický výraz *tepli*.

Územní diferenciaci nářečního komparativu tohoto adverbia sledoval též K. Fic ve své rukopisné monografii (1984, s. 203).

Srovnáním mapy v ČJA 2 a naší mapy zjišťujeme, že se jazyková situace v oblasti východní Moravy vcelku shoduje, přestože ČJA přináší nářeční materiál starší, a to zhruba ze šedesátých a počátku sedmdesátých let dvacátého století.

V připravovaném pátém svazku Českého jazykového atlasu budou zpracovány rovněž komparativy raději a později.

Mapa č. 2 navíc zaznamenává superlativní předponu nej-. Zeměpisná situace ve východomoravských nářečích je následující: na většině zkoumaného území se užívá předpony *naj-*, její varianta *nej-* (SSJČ) byla zachycena v západních okrajových úsecích.

Připravovaný pátý svazek ČJA uvede i zeměpisné rozložení superlativní předpony nej-. Nářeční formant *naj-* se kromě východomoravských nářečí vyskytuje i v západní a jižní podskupině slezských dialektů. Na ostatním území českého jazyka je předpona *nej-*, shodná se spisovným jazykem. Tento formant zasahuje ve Slezsku ještě na Místecko, na levý břeh Ostravice. Obměna *náj-* se téměř důsledně objevuje na severní polovině východomoravských nářečí. Tuto obměnu jsme při našem nářečním výzkumu na východní Moravě už vůbec neznamenali.

Je doloženo i stupňování nepravidelné. Komparativní formy se tvoří od odlišných základů nulovým formantem (*málo* × *meň/měň/míň*, *mnoho* × *vjec/víc*). Vedle nich se vyskytují také formy s příponou *-ejl-ěj* (*meňejlmeňej*, *vjecěj*).

Nepravidelné stupňování adverbia málo (*meň/měň/míň* × *meňejlmeňej*) registrujeme na mapě č. 3. Komparativní forma *měň* (SSJČ *méně*) se vyskytuje na celém území kromě středního a východního Valašska. Varianta *meň* se objevuje v severozápadním cípu a v BhVI, *míň* (SSJČ ob.) na západním okraji východomoravské oblasti. Na většině Valašska a na Slovácku byl zachycen komparativ *meňej* (na Meziříčsku v dubletě s variantou *meňej*).

Pátý díl ČJA bude zahrnovat i nepravidelné stupňování adverbia víc.

V dialektologické literatuře se setkáváme s některými dalšími doklady. S. Králík (1984, s. 63) píše, že se u adverbii *bliže*, *nejbliže*, *dele*, *meňe* v komparativu nezdívka vypouští koncové *-e* (*bliž*), někdy se naopak rozšiřuje o *-j* (*bližej*). A. Kašík (1908, s. 53) zapsal i komparativ utvořený od desubstantivního adverbia (*tma* – *tnější*). Komparativ *tmější* (a opisné *víc*, *meň tma*) uvádí také M. Kolaja (1934, s. 83, 84). Upozorňuje i na komparativy *zimější* (od *zima*), *poslíž* a *pozdíž* (obě od *pozdě*). *Posléd* 'později' má i F. Svěrák (1966, s. 94).

Závěr

Komparativ adverbii se ve východomoravských dialektech vyznačuje celou řadou nářečních formantů (*-ejl-ěj/-jej/-jěj*, *-í*, *-ší*, *-ejší/-jejší/-ější*, *-š*, *-0*), které se diferencují i zeměpisně, srov. mapy č. 1 a 2. Druhá mapa zobrazuje též územní rozložení superlativní předpony *naj-* a její varianty *nej-*. Nepravidelné stupňování příslovce méně zachycuje mapa č. 3. Mapa tepleji z Českého jazykového atlasu 2 ukazuje, že se při tvoření komparativu v českých nářečích užívají i další slootovné formanty (např. *-ejc*, *-ejš*, *-ejá*, *-ejác*). Naproti tomu spisovný jazyk

má podstatně omezenější repertoár slovtvorných prostředků. Nejfrekventovanější příslovce tvoří druhý stupeň nepravidelně (např. *dobře – lépe, mnoho – víc(e), snadno – snáz(e) // snadněji, hluboko – hloub // hlouběji*). Ostatní adverbia při tvoření využívají sufixu *-ej/-ěji* s alternacemi *k/č, h/ž, ch/š* a nepravidelnými alternacemi vokalickými (např. *hustěji, hladčeji, hlouběji*). Připojením prefixu *nej-* ke druhému stupni příslušného adverbia se tvoří v jazyce spisovném stupeň třetí (např. *nejlépe, nejhůř, nejhlouběji*).

LITERATURA

- BĚLIČ, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN, 1972.
Český jazykový atlas 2. Praha: Academia, 1997.
 FIC, K.: *Tvoření slov v hanáckých nářečích*. Rkp. disertační práce, Brno 1984.
 HLUBINKOVÁ, Z.: *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Rkp. disertační práce, Brno 1997.
 KAŠÍK, A.: *Popis a rozbor nářečí středoběčevského*. Praha: ČA, 1908.
 KOLAJA, M.: *Nářečí na Kyjovsku a Žďánsku*. Hodonín: Učitelstvo okresu Kyjovsko-Žďánského, 1934.
 KRÁLÍK, S.: *Nářečí na Kelečsku*. Praha: Academia, 1984.
Mluvnice spisovné češtiny I. Praha: Academia, 1986.
Příruční mluvnice češtiny. Brno: Nakladatelství LN, 1995.
 RUSÍNOVÁ, Z.: *Tvoření staročeských adverbíí*. Brno: UJEP, 1984.
Slovník spisovného jazyka českého I, III. Praha: Academia, 1960, 1966.
 SVĚRÁK, F.: *Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví*. Brno: UJEP, 1966.

ADVERBIAL COMPARISON, ESPECIALLY IN EAST MORAVIAN DIALECTS

The comparative degree in East Moravian dialects is a specific phenomenon. It is characterized by many dialectal formants (*-ej/-ěj/-jej/-jěj, -í, ší, -ejš/-jejš/-ější, -š, -o*), which are distinguished also in geographic point of view, see the maps 1 – „dráže“, 2 – „(nej)tepleji“. The second map depicts the geographic distribution of the superlative prefix *naj-, nej* as well. An irregular comparison of the adverb *méně* is treated in the map 3. The second map is confronted with the map „tepleji“ from the Czech Linguistic Atlas. This map demonstrates that still other word-formative formants are used in Czech dialects in forming the comparative degree (e.g. *-ejc, -ejá, -ejác*). On the contrary, the literary language uses a far more limited repertory of word-formative means.

Zuzana Hlubinková
 Ústav pro jazyk český AV ČR
 Veveří 97
 602 00 Brno
 (hlubinkova@iach.cz)

